

Engelsmän är fulla som grevar och svenskar som kastruller

Likheter och skillnader mellan engelska och svenska idiom

Elisabeth Gustawsson, fil. dr i engelska

Temat för årets Humanistdagar är ”Dom – och vi”. För en svensk anglist utgörs ”dom” lätt av engelsktalande människor, och ”vi” av svensktalande människor. Om man sysslar med engelska idiom, som författaren av denna artikel gör, är det oundvikligt att fundera över vilka idiom ”dom” använder – och vilka ”vi” använder. Idiom är bildliga uttryck vars innebörd inte är summan av orden tolkade var för sig. Så har till exempel *det är ingen ko på isen* ingenting med vare sig kor eller isar att göra.

Förenklat kan man säga att vissa idiom är helt lika i engelska och svenska, andra delvis lika, och resten olika. Tonvikten i den här artikeln ligger på de idiom som är delvis lika eller olika. De är huvudsakligen tagna från engelsk-svenska idiomlexikon. Urvalet är subjektivt, och främst baserat på typen av likheter eller olikheter mellan de båda språken. Även faktorer som förekomst i modern engelska och intressant etymologi har vägts in.

Lika som bär

Om man delar in idiom i de tre grupperna ”helt lika”, ”delvis lika” och ”olika”, är det lämpligt att börja med idiom som är helt lika. Eftersom engelska och svenska är ganska nära besläktade språk, och många engelsktalande och svensktalande människor delar ett gemensamt kulturarv, så är många idiom faktiskt helt lika. Undersökningar har visat att ungefär hälften av alla engelska idiom kan översättas med ett helt eller delvis likadant idiom på svenska. Idiom som är helt lika är både lexikalt och semantiskt lika, det vill säga både själva orden och även innebörden är desamma. Ett exempel är *have a screw loose* – *ha en skruv lös*.

Idiom som är både lexikalt och semantiskt lika på engelska och svenska är ofta hämtade från Bibeln, fabler, sagor och klassisk litteratur. Exempel är

a colossus with feet of clay – en koloss på lerfötter från Bibeln; *one swallow does not make a summer* – en svala gör ingen sommar från fabeln om en slösaktig man som sålde sin vinterrock så fort han såg en svala och sedan fick frysa; begreppet *the emperor's new clothes* – kejsarens nya kläder från sagan med samma namn; och citatet *in war, truth is the first casualty* – i krig är sanningen det första offret från tragöden Aischylos. Vidare är urgamla ordspråk och talesätt ofta lika i många västerländska språk, till exempel *it's no use crying over spilt milk* – man ska inte gråta över spilld mjölk.

Kycklingar och björnar

Nästa grupp är idiom som är delvis lika. Ett engelsk-svenskt idiompar kan då vara delvis lexikalt lika och helt semantiskt lika, det vill säga de har vissa ord gemensamt och har samma betydelse. Exempel är *a bed of roses* – en dans på rosor och *better safe than sorry* – ta det säkra före det osäkra.

Det bör noteras att det också finns idiom som är en sorts ”falska vänner”. *Be hot under the collar* (bokstavligen ’bli varm under kragen’) låter kanske ungefär som ’bli varm i kläderna’ för en svensk, men betyder ’vara uppskrärad’. Svenskans *bli varm i kläderna* motsvaras på engelska av till exempel *begin to find one's feet* (’börja få fotfäste’).

En annan möjlighet är att idiomerna är lexikalt helt olika, men är semantiskt lika: innebörden är alltså densamma även om orden skiljer sig. Ett sådant idiompar är *don't count your chickens before they're hatched* – sälj inte skinnet förrän björnen är skjuten. Det engelska idiomerna handlar om att inte räkna kycklingar innan äggen är kläckta, och det svenska om björnskin, men principen är densamma, nämligen att man inte ska räkna säkert med något som man ännu inte har.

Även idiompar utan gemensam princip ingår i denna grupp. Om man till exempel hamnat i en situation som man vill slippa ur så vill man på engelska *get off the hook* (’komma av kroken’), på svenska ungefär *klara sig ur knipan* (där *knipa* har att göra med att ’[sitta] i kläm’). Så här börjar en tidningsartikel:

British Telecom boss Iain Vallance **was let off the hook** yesterday when a bid to jail him was thrown out of court.

Artikel handlar om en man som av misstag fick sin telefon avstängd och sedan stämde telefonbolaget för förlust av inkomst. Stämningen ogillades

av rätten och telefonbolagets chef klarade sig ur knipan. (Jämför också att *hook* betyder 'klykan [på en gammaldags telefon]'; om 'telefonluren ligger av' heter det på engelska *the phone is off the hook*. Valet av idiomet *be let off the hook* i exemplet med telefonbolagschefen är säkert medvetet.)

Skilda världar

Återstår nu den sista gruppen, "helt olika idiom". Antingen finns ett idiom på engelska som motsvaras av ett bokstavligt uttryck på svenska – eller tvärtom. En vanlig uppfattning hos svenskar är att engelskan har en enorm skatt av idiom, medan svenskan är fattigt på idiom. Det är inte riktigt sant. Engelskan är rik på idiom, men inte så oändligt mycket rikare än svenskan. En förklaring till missuppfattningen är säkert att man inte lägger märke till figurativa uttryck i sitt eget språk lika mycket som i ett främmande språk.

Ta till exempel *ana ugglor i mossen* eller *här ligger en hund begraven*. På engelska finns i och för sig *smell a rat* (bokstavligen 'känna lukten av en råtta') som betyder ungefär samma sak, men vanligare är att man använder det mer bokstavliga *there's something fishy about this*, 'det är något skumt med det här', eller så talar man om att *you sense mischief*, att 'man anar oråd'. Ett annat fall är *det är ingen ko på isen*, som lämpligen översätts med något bokstavligt uttryck i stil med *there's no great hurry*.

Men naturligtvis finns det många engelska idiom som inte har någon lika figurativ motsvarighet på svenska. *Cut to the chase!*, till exempel, motsvaras på svenska av det mer bokstavliga *kom till saken!* Det engelska uttrycket kommer från filmens värld och syftar troligen på att man bör redigera en film så att tråkiga scener klipps bort och publiken snabbt får se biljakten (*the car chase*).

Kärt barn har många namn

Det är slående hur många idiom som betyder samma sak i olika språk. Det beror på att många situationer och egenskaper är allmänmänskliga, och i alla kulturer och språk behövs uttryck för att beskriva dessa fenomen. Till exempel behövs synonymer för att på olika sätt säga att någon 'är galen' eller 'blir arg'. Ett av mina favorituttryck för att bli arg är *fly off the handle* som på svenska motsvaras av *bli topp tunnor rasande* eller *bli rosenrasande*. De svenska idiomerna utmärks främst av sin allitteration (*topp tunnor* och *rosenrasande*). *Tunnor* anses vara ett mångdmått på ilskan, och *topp*

är möjligen en förvrängning av *tupp* och har att göra med att tuppar kan vara argsinna. Förledet *rosen-* i *rosenrasande* kommer från ordet *ros* (jämför *rosenröda läppar*), men blev över tid ett förstärkningsord med betydelsen 'i synnerligen hög grad'. Uttrycket *fly off the handle* är ursprungligen amerikanskt men införlivades snart i den brittiska slangen och återfinns bland annat hos Rudyard Kipling. Enligt uppgift ska *fly off the handle* ha att göra med huvudet på en yxa som flyger av sitt skaft när yxan svingas kraftigt. Uppgifter om länken mellan ett flygande yxhuvud och en arg person varierar, men det sannolikaste är att den arga personen är lika farlig och okontrollerbar som ett löst yxhuvud.

Bland grevar och biskopar

Ett område som är uppseendeväckande rikt på uttryck både på engelska och svenska är 'berusning'. Det finns massor av uttryck för olika grader av berusning, från eufemistiska till grova. Till de eufemistiska hör *be tired and emotional*, 'vara trött och känslösam', som kanske kan motsvaras av *vara överförfriskad* på svenska. (På engelska finns det liknande uttrycket *be overserved*, dvs att man serverats för mycket alkohol.) *Have had one too many* och *be one over the eight* betyder också att man är ganska berusad. Det första uttrycket är självförklarande, men *be one over the eight* bör kanske förklaras. Uttrycket anses vara av militärt ursprung och grundas i att en man ansågs kunna dricka åtta öl utan att bli berusad. Men om man drack mer än åtta öl – alltså *one over the eight* – så märktes det. Om man nu dricker som en svamp – på engelska *drink like a fish* – så blir man förr eller senare *full som en alikalen kastrull* eller *ett ägg* på svenska, och *drunk as a lord/bishop/newt* eller *skunk* på engelska. *Alika* är ett dialektalt ord för *kaja*. Varför man skulle bli full just som denna fågel råder olika meningar om. Kanske har det att göra med kajans vaggande gång, men även andra förklaringar förekommer. (Jämför också *fyll(e)kaja*.) *As drunk as a lord* anspelar på att det främst var överklassen som hade råd att dricka sig berusade. Uttrycket finns belagt sedan 1600-talet när portvin började importeras till England. (När sedan gin och annan starksprit blev vanlig hade även de sämre bemedlade råd att dricka sig fulla.)

Filosofen tillika lord Bertrand Russell lär ha sagt: "I am as drunk as a lord, but then, I am one, so what does it matter?" (I artikelrubriken är *lord* översatt med 'greve' för att rubriken skulle bli snärtig. Egentligen är *lord*

en samlingsbeteckning för flera adelstitlar varav en är *earl*, den brittiska motsvarigheten till *greve*.)

Att just biskopar skulle vara fulla verkar ha en liknande bakgrund; biskopar stod ju liksom lorder högt upp på samhällsstegen. *Newt* betyder 'vattenödlå', och det finns flera förslag varför man skulle vara full som en sådan. Den mest troliga förklaringen, anser jag, är helt enkelt att dessa amfibiska varelser är indränkta i vatten. På liknande vis är en stupfull person liksom impregnerad med sprit. *Drunk as a skunk*, slutligen, lär ha bildats på grund av rimmet, så som svenskans *full som en kastrull*.

Hänga på gårdsgården

Indelningen av idiom i tre kategorier utifrån lexikal och semantisk likhet och olikhet är givetvis en förenkling av verkligheten. Många idiom är svåra att passa in i en sådan modell.

Svårigheten att kategorisera beror delvis på att idiom inte alltid är entydiga. Idiom kan uttryckas bokstavligen, till exempel *pop one's clogs* (ungefär 'smälla av sig träskorna') – 'dö', men sådana omskrivningar är sällan hela sanningen. Idiomet kan ha bibetydelser, ge vissa associationer, eller tillhöra en viss stilnivå. Dessutom förändras språket hela tiden, och vissa idiom blir föråldrade eller försvinner helt. Sådan semantisk komplexitet gör att det ibland är svårt att para ihop olika idiom.

Det är lättare att hitta gemensamma nämnare för idiom som är **lika** i de båda språken. Bibeln och litteraturklassiker nämndes i början. De idiom som är **olika** i de båda språken är svårare att sortera in i grupper efter något som de har gemensamt, och urskilja mönster. Även om det till exempel finns många engelska idiom som har det gemensamt att de innehåller metaforer från sportens värld, så är det inte så att deras motsvarigheter i svenskan kommer från en annan metaforkälla i svenskan (till exempel djurriket). Istället får man titta på de individuella idiomerna och hitta motsvarigheter i det andra språket.

Knyta ihop säcken

Allmänt kan sägas att det finns idiom för de flesta mänskliga aktiviteter, belägenheter och egenskaper, i synnerhet de som är mer abstrakta (situationer av olika slag, som att *buy a pig in a poke* – *köpa grisen i säcken*), och de som inte är helt socialt accepterade (vara full, exempelvis) eller tabubelagda

(som att dö). Därför finns det ofta idiom med samma betydelse i de båda språken, men idiomerna präglas av språket och kulturen i fråga. Språkliga särdrag visar sig i till exempel allitteration och rim, som i *drunk as a skunk – full som en kastrull*. Andra skillnader speglar olika historiska och sociala skillnader, som i fallet *drunk as a lord*. Eller så blir ett uttryck anpassat i den mottagande kulturen. Ett exempel är *bära ugglor till Aten*, som kommer från grekiskan (närmare bestämt Aristofanes komedi *Fåglarna*). I England illustrerar *carry coals to Newcastle* samma princip, och på svenska finns en motsvarighet i *bjuda bagarborn bröd*. Här har bara skrapats på ytan över sådana likheter.

Avslutningsvis bör påpekas att även om många idiom är lika på engelska och svenska, bör man undvika att chansa genom att göra bokstavliga översättningar av svenska idiom. En bokstavlig översättning av till exempel *nu går skam på torra land* (det rysliga men faktiskt upplevda *now walks shame on dry land*) är lika obegripligt för en engelsktalande som inte kan svenska som *han drog mig i benet* är för en svensk som inte känner till uttrycket *pull someone's leg* ('driva med någon'). Däremot kan sådana översättningar naturligtvis göras i underhållningssyfte i tvåspråkiga sällskap. Fast om man är full som en greve kanske det är lite svårt att hänga med.